

Мирјана Васовић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 316. 647. 82
Прегледан научни рад
Примљен: 21. 06. 1998.

ЕТНИЧКА МРЖЊА У СРБА КАО ПРОПАГАНДНИ МИТ

У раду се критички преиспитује стереотипна представа о Србима као главним профашистичким међуетничким мржње и насиља на Балкану. Анализирају се порекло, дисеминација и психолошке функције мита о етничкој мржњи као иманентном својству српског "националног карактера", у контексту социјалних и политичких догађаја и међуетничких односа на подручју бивше Југославије. Деривирани из објективне међузручне ситуације, ова представа је у последњих десет година постала важан саставни део те ситуације. Коришћена је у пропагандне сврхе, за идеологизацију, тј. пристрасну интерпретацију и оправдавање, политичких акција предузетих у циљу освајања ривалских интереса различитих етничких и националних зрупа. На тај начин она је значајно утицала на ток политичких догађаја и односа на овим просторима у целини, као и на саму судбину српског народа и државе. Заснованост ове представе преиспитана је са становишта уредних налаза социјално-психолошких истраживања о етничкој дистанци, стереотипима и искључивом национализму у бившој и садашњој Југославији.

Кључне речи: међуетнички односи, Србија, пропаганда, представа, предрасуде, етничка мржња, етничка дистанца, стереотипи, ексклузивни национализам

Политичка манипулација и "етнификација"

У бившој Југославији, последњих деценија овог века, нација је постала окосница свих друштвених активности, односа и институција - централно поље сваке делатности. То је подстакло и убрзану "етнификацију" друштвене свести. Овај процес започео је, иначе, далеко раније - у склопу контрадикторног и неконзистентног тока политичке социјализације у доба комунистичке владавине. Идентификација са националном (етничком) групом и истицање етничког идентитета били су, првобитно, генерално потискивани - најпре, у име патриотског хероизма, а затим, монолитне комунистичке идеологије. Пукотине по старим етничким шавовима које су се на овом монолиту убрзо појавиле, довеле су, затим, до идеологизованог повлачења разлике између такозваних "опасних" и "мање опасних" националиста. Најзад, принцип етничности бива отворено афирмисан у контексту прокламованог права нација на само-опредељење и конкретних политичких акција у циљу његовог оживотворења.

Мада је комунистичка идеолошка реторика која се позивала на "брат-

ство и јединство" још дуго задржана по инерцији, она је била у оштрој супротности са искуствима свакодневног живота, посебно од доношење новог Устава, 1974. године. Наиме, сви системски и институционални аранжмани наводили су појединце да се у различитим свакодневним ситуацијама и односима, као и у остваривању властитих права, примарно руководе својом етничком, односно национално-државном (републичком) припадношћу. На психолошком плану, то је поспешивало управо ову врсту социјалне само-идентификације и давало јој прерогативе ексклузивитета. Наличје тог психолошког затварања појединаца у границе свог етницитета представљало је пренаглашавање разлика или особености сопствене у односу на све остале етничке групе. Тамо где различитости уистину није било, осмишљаване су уз велики удео "социјалне креативности". О покушајима да се успоставе *нове* међугрупне дистинкције сведоче не само изразито емотивно засићене расправе о статусу мањинских језика, већ и бројне "етногенезе" – здраворазумске теорије о различитом етничком пореклу - које су годинама заокупљале јавност.

Овај процес који је добио на убрзању од почетка осамдесетих, паралелно са прогресивном конфедерализацијом државе, довео је, најзад, до радикалне *редефиниције колективних идентитета* у популацији у целини. Етнички групни идентитет, у психолошком смислу, добио је ексклузивни значај и надјачао све остале. Упоредо са тим, на социјалнопсихолошком нивоу, дошло је до *реинтерпретације односа између етничких група* и њиховог положаја у друштву - што је последица измењене перцепције друштвене структуре у целини и појединих њених елемената. Недоследност и нагле промене у ширем друштвеном вредновању нације и националног идентитета, уз још увек снажно присуство традиционалне свести и трауматских сећања на некадашње међуетничке сукобе, условили су изразиту *неусклађеност* индивидуалне и групне националне свести, која се манифестовала како на плану унутаргрупних, тако и међугрупних односа. Ова неконзистентност показале се као погодна основа за најразличитије облике политичких манипулација (Упор. Шибер, 1988).

На социјеталном плану, горе описани процеси означили су одступање, а затим и потпуни раскид са прокламованим анационалним и универзалистичким моделом политичке културе. Коначна пропаст социјалистичког пројекта и *отворена* замена комунистичке идеолошке легитимизације националистичком, како од стране старих тако и нових политичких елита у Југославији, омогућили су даљу масовну ексклузивну етничку идентификацију и етничку хомогенизацију око решавања основних (али и минорних) проблема заједнице. У мултиетничком друштву, то је неминовно водило међуетничким супарништвима и надметањима, на која су се природно надовезали нетолеранција и непријатељство. Епилог је био крвави грађански рат и распад заједничке државе.

Владајућа "теорија узрочности"

У свим овим и потоњим друштвеним и политичким догађањима, која су се рефлектовала на друштвену свест, српска нација је била та која се нашла у конфронтацији са готово свим другим етничким групама. Та проста чињеница, очигледно, била је довољна да се на њу пребаци и основно бреме одговорности. Она се нашла у средишту особене здраворазумске *теорије узрочности* која је требало да објасни сложена и застрашујућа збивања на овим просторима. Српском народу приписане су *намере* потпиривања етничке мржње, у циљу остваривања доминације, оптужен је за "агресију" на друге народе, и коначно, за распад Југославије. Срби су означени као једини виновници катастрофичних догађаја који су следили - они који су први "повукли обарач" и тако запалили фитиљ у балканском бурету барута.

Централно место у тумачењима узрока и карактера драматичних догађаја на простору бивше Југославије, у последњој деценији овог века, заузима *мит о српској етничкој мржњи*, оличеној у "виолентном динарцу" као прототипу узрока балканске мржње. На различите начине представљен, он је постао један од највише медијски промовисаних тема, не само у јавности бивших југословенских република, него и на Западу. Оваква представа, такође, имала је одјека у једном делу домаће интелектуалне, мондијалистички усмерене, јавности. Чак и међу озбиљним социјалним аналитичарима који се, на овај или онај начин, баве "карактерологијом Срба", она опстаје, макар као первертирани мит о јунаштву и јуначкој пожртвованости (Вид. на пр: Росандић, и др., 1994; Велмар-Јанковић, 1991).

Сматра се да је порекло мита о "велико-српској опасности", иначе, повезано са територијалним претензијама великих сила на подручју Балкана, са почетка овог века, мада неки тврде да је она представљала, још раније, део српско-бугарских политичких и територијалних надметања. Иронијом историје - која се управо понавља - његово ширење у стопу прати агресивну аустроугарску експанзију на Исток (*Drang nach Osten*), која се коначно завршава анексијом Босне. Исти стари стереотип преузима и Коминтерна (чији су кадрови по правилу били аустроугарског порекла) у својим настојањима да придобије мале народе за свој концепт "преуређења света" ("Новог светског поретка"). Њихове аспирације "националног ослобађања" представљале су погодно тло за имплементацију, најпре, тезе да "велики народи увек тлаче мале народе", а, затим, тезе о (првој) Југославији као "тамници народа". Овом линијом мит је инкорпориран у званичну идеологију југословенских комуниста посредством које је, у овој вишенационалној заједници, готово пола века коришћен као средство за одржање монопола једнопартијске власти, очување личне власти и за "рибарење људских душа". Идеологија о "српском-народу-хегемону" потезана је сваки пут када је у ту сврху требало антагонизовати, а затим пацификовати међуетничке односе, скрену-

ти пажњу са озбиљних економских проблема, конституционалним "усавршавањима" система удовољити све захтевнијим аспирацијама мањинских народа и затрти историјско сећање српског народа на геноцид.

Ширење и функција мита

Мада представља, у основи, социјалнопсихолошки феномен, објашњење настанка и дисеминације овакве представе о српској нацији не може да се сведе само на психолошки ниво анализе. Стварни односи конкуренције (и моћи) између појединих, југословенских и других, нација највећим делом одредили су природу овог особеног групног имиџа или стереотипа. Психолошка анализа може, међутим, да укаже на *смисао* који је њен конкретан садржај имао у датом политичком контексту, идентификујући *функције* којима је овај стереотип требало да послужи.

Нема сумње да су у основи горе поменутих, како политичких, тако и социјалнопсихолошких феномена лежали *реални конфликти интереса* главних етничких група у Југославији. Уколико се дефинишу као национални (тј. етнички), нема сумње, такође, да је сваки од њих подједнако, то јест један колико и други, био легитиман. У најопштијем смислу, ови конфликти представљали су исход дугорочних, непомирљивих, различитости политичких аспирација југословенских нација у погледу заједничке државе, које су постојале од самог њеног оснивања. Ова фундаментална противречност, према С. Самарџићу (1994), садржавала се у следећем: улазећи у Југославију, Србија је "жртвовала" своју независну државност у корист заједничке државе, пошто је она посматрана као могуће коначно решење "српског питања" - могућност да, по први пут у новијој историји, српска популација у целини буде окупљена у оквиру истих граница; све друге нације, "којима претходна историја државности није ишла на руку", имале су у основи инструменталан однос према заједничкој држави, схватајући је као одскочницу за остварење својих независних државнотворних аспирација - ако и када за то буде прилике. И заиста, када се којој прилика указала, оне су одлучно поставиле захтев за независношћу, не базирајући се на национална права других и неспремне да преговарају о евентуалном мирном етничком разграничењу и о границама нових држава које су, иначе, у доба комунистичке владавине биле махом произвољно одређене. То је прво учинила Албанска национална мањина са Косова, почетком осамдесетих, а затим, sukcesивно и остале - Словенци и Хрвати у другој половини осамдесетих, а Муслимани - почетком деведесетих година. Све у свему, "ратну опцију исфорсирао је онај ко је први лансирао парољу 'свој на своме', а да при томе није био спреман за разговор на тему 'шта је чије'" (Самарџић, 1994, стр. 183). То је један од главних разлога што су сви ови захтеви разрешени крвавим етничким сукобима, али је узрочност приписана само једној страни.

Проста чињеница о објективном постојању конфликта легитимних

националних интереса појединих група, али о (етичкој, правној итд.) нелегитимности захтева за остварењем једних на рачун других - без претходног међусобног договора - прикривена је, наиме, употребом пропагандних средстава. Ова тактика била је неопходна елитама заинтересованих етничких група како би обезбедиле подршку, пре свега, западног јавног мњења – осетљивог не само на кршење основних људских права, већ правних норми уопште - за своје политичке планове. Мањак легитимности својих захтева оне надокнађују, стога, вишком 'социјалне креативности', тј. *идеологизацијом и рационализацијом* планираних или предузетих (политичких) акција. У ту сврху извучена је из пропагандне архиве стара идеолошка флоскула о "велико-српској опасности" која је убрзо преобраћена у стереотип о "српском (виолентном) карактеру", тј. у "теорију" о етничкој нетолеранцији и мржњи као иманентном својству српског народа у целини. Следствено томе, сложени и потресни друштвени и политички догађаји на простору бивше Југославије нису представљени као последице објективне међугрупне ситуације (у контексту постојања објективних супротстављених интереса појединих етничких група) већ се тумаче у терминима урођених и иманентних карактеристика припадника супарничке, српске, стране - њиховог особеног "националног карактера". Ова пропагандна тактика ослања се на добро познати психолошки феномен "фундаменталне грешке атрибуције" (Ross, 1977), тј. својство обичних људи да потцењују важност спољашњих или ситуационих фактора у објашњавању разних појава, те да посматрају људе као прототипове узрока догађаја (Heider, 1958). Тако је за страну јавност скривена права природа сукоба и локус одговорности пребачен на "другога", а у интересу масовне мобилизације сопственог јавног мњења конфликти су пренесени са реалистичког на *нереалистички* план. Садржај овакве представе омогућио је, пак, да се диференцијација и (територијална) сепарација од српске нације, "са којом је суживот немогућ", не само предрадуно објасни, него и *ојрава*.

Намењен првенствено "за унутрашњу употребу", са интернализацијом југословенске кризе овај стереотип о српском народу доживео је и међународну афирмацију. Да би је страна јавност боље разумела "теорија" о Србима као заговорницима етничке мржње повезана је с темом Холокауста.¹ озбиљне анализе једном ће показати какве су то "фрустрације благаостања" учиниле да јавност развијених западних земаља тако спремно, а некритички, поверује у мит о "српској опасности" и Србима као о геноцидном народу. Потреба да се на најједноставнији начин протумаче сложена, а страшна, дешавања која се одигравају на местима која се на мапама не могу пронаћи, само је један од могућих одговора. Историја Срба, наиме, не открива епизоде по-

¹ Појмови етничко чишћење и геноцид први пут се спомињу у петицији 212. српских интелектуалаца са Косова, 1986., и првобитно су коришћени да опишу злостављање Срба на Косову од стране Албанаца.

грома, а у ранијим догађањима геноцида на овим просторима овај народ је учествовао само у улози жртве. Ипак, ову аналогију западни медији, а затим и најшира јавност преузимају као труизам, а администрација је узима за основу пропаганде својих посебних политичких интереса. Како је здраво-разумско мишљење пријемчиво за информације које пре потврђују него што оспоравају већ постојеће предрасудне претпоставке, крвави догађаји на тлу бивше Југославије и пристрасно извештавање о њима само су учврстили овај стереотип.

Управо подржавање једне стране у сукобу од стране међународне заједнице пресудило његову даљу судбину. Стратегија "новог светског поретка" ишла је на руку националним интересима малих народа који су желели своју независну државност. Стога је официјелна и медијска пропаганда западних земаља дала миту о инхерентној етничкој мржњи у Срба нови замах. Преувеличавајући га у пропагандне сврхе оне су се и саме опасно примакле граници расизма. Квалификације као што су: "претња западној цивилизацији", "реметилачки фактор", "балкански крвници", "фашисти", "варвари пред вратима", "српски карактер", "виновници оба светска рата" и сл. које су представљале део западне политичке и медијске реторике - управо су у најбољој традицији антисемитске нацистичке пропаганде. У сваком случају, овај пропагандни амалгам неодољиво потсећа на старо-нову антисемитску догму садржану у уверењима да једна особена етничка група поседује неизмерну моћ зла на овом свету и да смера да завлада светом на начин који ће уништити Западну цивилизацију.² Потреба да се том злу стане на пут искоришћена је за оправдавање (по међународном праву нелегитимних) војних акција у корист партикуларних политичких интереса.

У настојању да обезбеде протекторат над аспирацијама осамостаљења, а затим и лакше међународно признање нових држава, политичке елите других југословенских народа користиле су и друга пропагандна средства од којих се најефикаснијом показала "позитивно - вреднована диференцијација" у односу на српски народ. Категоризације на дихотомијама "империјални - колонизовани народи", "цивилизовани - нецивилизовани народи", "демократски запад - ауторитарни југ", "либерално - комунистичко наслеђе", "католичка - византијска традиција", и сл., садржавале су конотације које је Запад разумео и према којима се већ, по инерцији културно утемељених социјалних репрезентација, предрасудно одређивао. То је унело нове елементе у предрасудни мит о Србима. Како садржаји стереотипа никада нису случајни, представа о не-хуманом и не-цивилизованом народу - на који се, следствено томе, закони човечанства и цивилизације не морају примењивати - поново је послужила као основ не само за интерпретацију онога што се на овим просторима догађа, већ и за оправдавање онога што се овде

² Уп: Опис опстајања мита о *Протоколима Сионских мудраца*, Норман Кон (1996) *Позив на геноцид*, Матица српска, Нови Сад.

предузима. Оваква представа, а не фактичко стање ствари, стога, у великој мери одређивали су крајем овог века судбину српског народа (и државе).

*Токови развоја међуетничке мржње у бившој Југославији:
налази истраживања*

Мада се заоштравање међу-етничких односа, крвави грађански рат и садашња збивања на Косову не могу интерпретирати као последице иманентних карактеристика српског националног карактера, балканска етничка мржња оставила је неизбрисиве трагове у последњој деценији овог века и захтева објашњење. Расположива емпиријска евиденција о националној искључивости, ксенофобији, етничкој дистанци, обиму и садржају етничких предрасуда и стереотипа између југословенских нација од посебне је важности за разумевање њене генезе и развоја.

Заједнички закључак изведен из различитих истраживања, спроведених у периоду од 25 година (1967-1990), јесте да је, упркос одређеним кризним ситуацијама и догађајима, проценат латентно шовинистички усмерених појединаца у бившој Југославији био релативно мали и изненађујуће стабилан - између 10% и 15% одрасле популације (Шибер, 1988). Овај део популације био је маргиналан, ако се узме у обзир његов социјални, психолошки и вредносни профил (Пантић, 1996). Просечни обим манифестне етничке дистанце (генерализоване одбојности или психолошке удаљености у односу према припадницима других етничких група), такође, није био виши од 13% (изузев у Словенији где је износио 40%) (Шибер, 1988). Међуетнички стереотипи, чак и када су били изражени и униформни, већином су били позитивно структурирани, осим у случају Албанаца, који су, махом, представљени у негативном светлу (Пантић, 1996).

Релативно толерантни односи између етничких група у бившој Југославији остваривани су, како је речено првенствено посредством идеолошке хомогенизације, али су, касније, релативно дуготрајан заједнички живот, систем образовања, мешовити бракови, отвореност земље према свету и сл., такође учинили своје. Међутим, чак и тада постојали су неки стандардни обрасци прихватања и одбацивања између етничких група. Међу јужнословенским нацијама, по правилу, Словенци и Македонци су показивали највећи просечни обим етничке дистанце, док су "најотворенији" били појединци који су се изјашњавали као Југословени, а затим, Муслимани и Мађари. Срби су се налазили негде на просеку. Дистанца према Албанцима (и Ромима), посебно с обзиром на хипотетички брак, била је најизраженија. Генерално посматрано, висок ниво одбацивања био је карактеристичан за односе између Албанаца и свих других етничких група и то у оба правца. Може се рећи да су они, у психолошком смислу, били најзатворенија и истовремено најизолованија међу етничким групама у бившој Југославији. Али, основни закључак свих аналитичара био је да је испољавање етничке дис-

танце, у овом периоду диктирано првенствено културним, језичким и религијским факторима, односно историјским наслеђем (Пантић, 1991).

У дужем периоду времена, све до средине осамдесетих, није било јасних знакова погоршавања међуетничких односа на подручју бивше Југославије, на које би емпиријска истраживања указала. Када су она коначно одсликала поремећаје у овом домену, међуетничка толеранција већ је била радикално нарушена. Међутим, у свим регионима земље и међу свим групама промене нису имале исту динамику. У поређењу са 1966., постотак грађана који манифестују јаку етничку дистанцу повећао се у свим етничким заједницама али у различитим релативним износима. Обим дистанце највише се повећао на Косову (са 17% на чак 54%), онда у Македонији (са 8% на 43%), у Босни (са 6% на 31%), у Војводини (са 4% на 25%), у (ужој) Србији (са 11% на 30%), у Црној Гори (са 13% на 26%), у Хрватској (са 11% на 22%), а најмање у Словенији у којој је, међутим, овај обим и раније био изузетно висок (са 40% на 42%) (Шибер, 1988:82-86).

Мада је и даље постојао континуиран утицај културних фактора на овај феномен, сматра се да је генерално повећање етничке дистанце у овом периоду (чак и између нација истог језика и блиских култура) резултат и других фактора - конвергентног деловања ослабљености комунистичке идеологије (тј. "постреволуционарне еуфорије 'братства и јединства'", како каже Шибер) и појачане манипулације етничким сентиментима и односима од стране националних политичких олигархија. Управо је *неконзистентно-сти односа према националном*, карактеристична за југословенску јавност, како је већ речено, омогућила тако брзе ефекте различитих видова политичких манипулација. То ће посебно доћи до изражаја у наредном периоду, између 1986 и 1990., када ће *обрасци нетолеранције и шовинизма верно одражавати актуелну међуетничку ситуацију и политичке односе* у бившој Југославији.

Тако, паралелно са јачањем сепаратистичких тежњи и њима мотивисаних политичких покрета у појединим деловима Југославије - за Словенце и Албанце, као и за Хрвате - везаност за Југославију као политичку заједницу убрзано губи на важности, док се истовремено појачава идентификација са сопственом нацијом. У истом том периоду, међу Србима, као и међу Муслиманима и Црногорцима, релативна важност југословенске припадности, у поређењу са посебном етничком припадношћу, знатно је израженија (Баћевић, 1990)³.

Обим *просечне* социјалне дистанце се у овом периоду повећао *код свих нација*, али релативно најбрже међу онима које су живеле у Македонији и

³ Средином осамдесетих млади Срби у Хрватској прихватили су југословенски идентитет више него српски (Врцан и др., 1986). У поређењу са другима Срби су засновали више мешовитих бракова (Петровић, 1985). Према једном истраживању П. Марковића (Институт за савремену историју) Срби су својој деци давали чешће југословенска него српска имена.

Хрватској. Значајно се увећала дистанца од Муслимана (посебно у Македонији) и, иначе висока, дистанца свих група од Албанаца. Дистанца између Срба и Црногораца, с једне, и Хрвата и Словенаца, с друге стране, такође јача, као и, увек висока, дистанца Словенаца од свих (изузев од Хрвата). Албанци и Словенци постају још затворенији у односу на друге нације, а нагло се повећава и затвореност појединих мањинских група у вишенационалним срединама (Муслимана у Црној Гори, Хрвата у Босни, Срба на Косову) - сасвим супротно ранијим тенденцијама. У овом периоду - а то је време масовних штрајкова и протеста Албанаца са Косова, после сукоба са политичким врхом Србије - углавном латентан вид социјалне дистанце међу Албанцима постаје манифестан и још израженији. Истовремено, повећало се и дистанцирање Срба у односу на Албанце (и Муслимане), али су у овом погледу Срби још увек испољавали знатну отвореност (око 66% без манифестне дистанце), а Албанци знатну затвореност (само око 30% без дистанце) (Пантић, 1991). Млади Албанци одбацивали су, рецимо, Србе као могуће брачне партнере два пута чешће него обратно (Баћевић, 1990).

Уочи самог избијања грађанског рата, према налазима истраживања, чак 2/3 југословенске популације изражавало је неки облик етничког дистанцирања.

Ови подаци представљали су озбиљним аналитичарима убедљив доказ да ексклузиван национализам (и међуетничка мржња) на подручју бивше Југославије није аутентична појава (у смислу карактеристика неког или нечијег "националног карактера") већ је "изазван, инструменталан и реактиван". (Голубовић, и сар., 1995; Пантић, 1996. Лазић, и др., 1994., Шибер, 1994., Тош и др. 1992). Он је, првобитно, индукован "одозго", од стране националних политичких и интелектуалних елита, у циљу освајања или опстанка на власти. Старој, преобраћеној комунистичкој елити послужило је за обезбеђивање нове идеолошке (колективистичке) легитимације у промењеним (спољним) геополитичким и безнадежним (унутрашњим) економским околностима. Нове елите, регрутоване из редова интелектуалаца, такође, улучиле су прилику да искористе давнашње државотворне аспирације својих народа, у свом себичном походу на власт. Међутим, једном испровоциран, ексклузивни национализам је следио своју посебну социјално-психолошку "логику" и добио додатно убрзање у контексту међуиндивидуалних и међугрупних односа.

Тек са избијањем отворених међуетничких конфликта, раних деведесетих, долази до радикалних промена у односима Срба како према својој, тако и према другим нацијама. Постојала је коинциденција неколико, у теоријском смислу критичних, услова за развој негативних ставова према другим народима - оружани сукоби, дубоки економски проблеми, изолација проузрокована увођењем међународних санкција. Али, у самој њиховој основи налазила су се широко распрострањена уверења да остале нације опасно угрожавају српске кључне националне интересе. Подаци истражи-

вања неоспорно показују да су обим и јачина идентификације са сопственом етничком групом у овом периоду енормно порасли, а такође и степен етничке хомогенизације. *Најважнија* последица етничке идентификације свести у српској популацији, међутим, није била етничка мржња већ релативно висок ниво неповерења и дистанце у односу на готово све друге етничке групе из бивше Југославије, посебно Албанце, Муслимане и Хрвате, као и многе друге народе - чија је заједничка одредница то што су представљали *главне актере у југословенској кризи*. Имајући у виду њен обим и распрострањеност ова затвореност и одбојност према другима има неке карактеристике ксенофобије. За разлику од ксенофобије, која је пре свега културно условљена, генерализовано етничко неповерење изарито флукутира у зависности од промена политичке и међуетничке ситуације.⁴ Оно, такође, не обухвата неке "класичне" жртвене мањинске групе као што су Јевреји и Цигани, према којима, штавише, преовлађују толерантни ставови. Ово указује да је реч о ситуационом и реактивном феномену чија је функција одбрамбена у психолошком и социјалном смислу (Пантић, 1996).

Мада су истраживања, спроведена у жеку грађанског рата (1993) указала на пораст *искључивог национализма* у српској популацији, ова појава није толико раширена колико се уобичајено сматра. Свега трећина српске популације недвосмислено испољава националистичке ставове (14% у јачој мери), око 40% је амбивалентно или слабо националистички усмерено, а преостала четвртина уопште није показивала овакву врсту искључивости (Голубовић и сар., 1995). Етничка нетолеранција, дискриминација и мржња повезани су само са екстремним облицима националне идентификације, са вредносним оријентацијама ауторитарности и јаког традиционализма и структурално лоцирани међу најнижим друштвеним слојевима. Ексклузивни национализам се испољава углавном у ставовима према члановима етничких група са којима постоји актуелни сукоб, а није усвојен као општа и трајна вредносна оријентација или прихваћен *принцип* понашања. Међуетничка ситуација у последњих десет година допринела је стварању хетеростереотипа (о Албанцима и Хрватима посебно) и повећању предрасудности и етничке дистанце, али не и дискриминације на етничкој основи. Истраживања спроведена у Словенији (Печјак, 1994) и Хрватској (Шибер, 1994) у време грађанског рата указују на сасвим сличне, чак драстичније, промене у етничкој дистанци према Србима и другим народима. Истраживања указују на то да смањивање међуетничких тензија веома брзо доводи до смањења

⁴ Уобичајена раширеност ксенофобије уочи распада Југославије износила је 10-15%. За само годину дана од почетка рата и пар месеци после увођења санкција порасла је на 68% (октобар 1992). Кулминирала је у години хипер-инфлације, у мају 1993., на 76%. Под утицајем постепеног смиривања политичке ситуације раширеност ксенофобије се брзо смањује. Последња мерења (пре бомбардовања) показују да је њен обим знатно смањен - на 36% популације (Васовић, 1997).

опсега и интензитета националне искључивости.⁵ То показује да је ова појава првенствено *ситуациона* и по својој природи - *привремена*.

Уместо закључка

Патње Албанских избеглица са Косова (које су искоришћене као повод за сурово бомбардовање Србије) нису последица неке дивље ирационалне мржње, утемељене у националном карактеру Срба. Као што ни патње 150.000 српских прогнаника (у последњих двадесет година) из Косова и 650.000 избеглица из Босне и Хрватске, нису дело неке инхерентне већемности Албанаца, Муслимана или Хрвата. Све су ово трагичне последице борбе за остварење циљева које ове групе сматрају својим битним националним интересима. Али су зато митови, стереотипи и предрасуде ове врсте - који су деривирани из међусобних конфликта и, уједно, постали саставни део међугрупе ситуације - допринели њиховој трагичној судбини. Они су олакшали посао непосредним извршиоцима злодела, као и савест "невиним посматрачима". Омогућили су им *ојправдавање* таквих акција, што значи њихово усклађивање са прихваћеним системом вредности и очување индивидуалног самопоштовања, тј. олакшање психолошке нелагодности због кршења универзалних норми човечности.

На исти начин, мит о *Српској етничкој мржњи*, развијен у својеврсну "теорију прогањања" (јер је он то, уистину, постао) одиграо је значајну улогу катализатора у политичким догађајима ове деценије на Балкану. Оваква, дубоко утемељена и широко распрострањена, предрасудна уверења одговорна су за потпуну глувоћу западне јавности за ма какве рационалне аргументе који би говорили у прилогу српској страни (о легитимности *њихових* националних циљева), за дупле (етичке и друге) стандарде у процени одговорности и за потпуно одсуство солидарности за осведочене патње и српског народа током ових сукоба. Она су омогућила незабележене акте дискриминације према целом једном народу у најразличитијим облицима живота (од политике до спорта) на крају двадесетог века, и, судећи према последњим догађајима и одлукама међународне заједнице, утрли пут његовом физичком уништавању. Тако, између осталог, када су невини цивили у Србији током последње кампање бомбардовања (вођене "у име хуманитарних циљева"), масовно убијани, остављани данима без струје и воде, без својих домова, као и без будућности, западна јавност, заведена овим митом, окривљавала је жртву (*blaming the victim*) и залагала се за наставак акције. На тај начин, могла се и сама, на сопственом примеру, уверити како је необично лако - ако постоје чврсто укорењена а предрасудна уверења о неком

⁵ У истраживању из 1996. после Дејтона, свега петина становника данашње Југославије испољавало је неки облик националне затворености, а приближно половина била је "отворена према свету (Васовић, 1997).

народу (чак и ако не постоји директан конфликт међусобних интереса) - повући обарач.

ЛИТЕРАТУРА

- Баћевић, Љ. (1990): "*Национална свест омладине*", у: Михаиловић, С. и др.: *Деца кризе*, ИДН, Београд.
- Голубовић, З., Кузмановић, Б., Васовић, М. (1995): *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, ИФДТ, "Филип Вишњић", Београд.
- Heider, F. (1958): *The Psychology of Interpersonal Relations*. John Wiley, New York.
- Лазић, М. и др. (1994): *Разарање друштва*. Филозофски факултет, "Филип Вишњић", Београд.
- Пантић, Д. (1991): "*Етничка дистанца југословенских грађана*", у: Баћевић, Љ. и др.: *Југославија на кризној рекрејници*, Конзорцијум Института, Београд.
- Пантић, Д. (1996): "Промене у етничким стереотипима Срба", *Социологија*, Vol. XXXVIII, no 4., Београд.
- Печјак, В. (1994): "*Change of Values in East Europe and It's Impact on Moral Behavior*" (рукопис), Љубљана.
- Петровић, Р. (1985): *Етнички мешовити бракови у Југославији*. Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Београд.
- Росандић, Р., Пешић, В., (ур.) (1994): *Рајинизам, патријархалност*. Центар за антиратну акцију, Београд.
- Ross, L. (1977): "The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortion in the attribution process", у: L. Berkowitz (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 10, Academic Press, New York.
- Самарић, С. (1994): *Принудна заједница и демократија*, ИЕС, Academia Nova, Београд.
- Šiber, I. (1988): *Psihološki aspekti međuetničkih odnosa*. Kulturni radnik, Zagreb.
- (1994): "*Psihološki pristupi korjenima, procesima i ishodima međuetničkih konflikata u bivšoj Jugoslaviji*", (рукопис), Zagreb.
- Toš, N. i dr. (1992): "*Slovenski izziv*", FDV-IDV, Center za raziskovanje javnega mnjenja in možičnih komunikacij, Ljubljana.
- Васовић, М. (1997): "*Карактеристике жрујних идентификација и однос према дружим националним жрујама*", у: Михаиловић, С. и др.: *Између оцјоравања и подрике*. ИДН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд.
- Велмар-Јанковић, В. (1991): *Поглед с Калемеждана, Озглед о београдском човеку*, Београд.
- Vrcan, S. i dr. (1986): *Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Jugoslavije*. CIDID & IDIS, Beograd i Zagreb.

Mirjana Vasović
Institut of the Social Sciences
Beograd

S u m m a r y

SERBIAN ETHNIC HATRED AS THE PROPAGANDA MYTH

The stereotypical image of Serbs as the main protagonists of inter-ethnic hatred and violence in Balcan has been critically reinterpreted. The origins, dissemination and psychological functions of the myth about Serbian ethnic hatred, as immanent feature of their "national character", were analyzed in the context of social and political events and inter-ethnic relations in the former Yugoslavia. Derived from objective intergroup situation, this image has become important inherent part of that situation in the last fifty years, as well. It was used for propaganda purposes, as a mean for "ideologization" (that is, prejudiced interpretation and justification) of political actions committed by various ethnic groups and nationalities for the purpose of fulfillment of their competitive interests. In that way, it has significantly influenced the course of political processes and relations in this region, as well as the very destiny of Serbian people (and the state). This image was verified and reinterpreted in the light of comparative research data relating ethnic distance, stereotypes and exclusive nationalism in the former and contemporary Yugoslavia.

Key words: interethnic relations, Serbia, propaganda, image, prejudices, ethnic hatred, ethnic distance, stereotypes, exclusive nationalism.